

Došen je najprije pobrojio oružje »nimih stvari« ili životinja, a onda je tek općenito rečeno »nime stvorio svekolike... i odiću u obranu«, vladika je pak obrnutim redom istakao ovu »borbu za život«, a drukčije pri isporođivanju tih stihova za svakoga je sličnost očevitna. Prof. M. Medić (Još jedan preteča Darwinov. Nastavni vjesnik XX, 1912, str. 42. Drugi odgovor dru. Branislavu Petronijeviću na njegovu kritiku. Nastavni vjesnik XXVIII, 1920, str. 453) nazvao je obojicu ovih naših pjesnika zbog tih misli prethodnicima Darwinovim. No bit će da ove misli nisu izniknule baš iz glave Došenove, jer su ih već davno prije njega izrekli neki grčki i rimski pisci.

HRVATSKI DOMINIKANAC VENJAMIN U RUSIJI.

Dr. Vladimir Rozov, Zagreb.

I.

Svima je poznato ime Jurja Križanića, hrvatskoga svećenika iz Obrha (1618—1683), koji je u drugoj polovici XVII. vijeka došao u Rusiju, da predobije njene vlastodršce za svoj grandiozni plan oslobođenja i ujedinjenja svih slavenskih naroda. O njegovome životu i radu postoji dosta velika literatura, u kojoj su sudjelovali najčuveniji predstavnici ruske i hrvatske nauke. Ovaj neobični čovjek svakako je zaslužio takvu pažnju. Historičar ne smije ignorirati njegove podatke o prilikama u Moskvi uoči reforme Petra Velikoga, jezikoznanac — bogati lingvistički materijal, koji pružaju njegova djela, historik kulture — njegove utopije pume poleta i duha, iako u najmanju ruku preuranjene: i plan korenite reforme Moskovske države, i vještački sveslavenski jezik, i panslavističku fantaziju o ujedinjenju svih Slavena pod vodstvom Moskve. Pa ipak, uprkos svoj genijalnosti Križanićevoj, B. Vodnik sasvim je u pravu, kad kaže, da njegov rad nije donio nikakvog ploda ni u Rusiji ni u Hrvatskoj.¹

Međutim bio je i drugi hrvatski svećenik, koji se bavio u Rusiji gotovo dvije stotine godina prije Križanića, a čija je djelatnost bez sumnje ostavila trajnih posljedica, pa ipak ima malo Hrvata, koji su čuli za njega. Mislím time dominikanca Venjamina, poznatoga suradnika čuvenoga novgorodskoga arhiepiskopa Genadija.

¹ Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, pod ured. dra. St. Stanojevića, II, 526.

O njemu, istina, dosad se malo znalo, ali u zadnje vrijeme su ruski naučenjaci našli novih podataka, koji bacaju na ovo zagonetno lice novu svjetlost i dokazuju, da je Venjamin odigrao u Rusiji u jedno vrlo kritično doba ulogu mnogo veću i dalekosežniju, nego što se obično držalo.

II.

Krajem XV. vijeka ruski narod i ruska crkva zapali su u tešku duhovnu krizu, koju je izazvala sekta »židovstvujušćih«. 8. novembra 1470. godine u Novgorodsku republiku došao je kao namjesnik velikoga kneza litavskoga knez Mihajlo Olelkovič. S njim je došlo i nekoliko Jevreja, vjerovatno kao njegovu finansijski agenti, a među njima i neki Sharija, karam iz Kijeva, ljekar i astrolog. On je i osnovao ovu sektu, koja se brzo raširila najprije u Novgorodu, a malo kasnije i u samoj Moskvi, i brojila je u svojim redovima više predstavnika svjetovne i crkvene elite. Njenim pristašama bili su i Fjodor Kuricin, omiljeni suradnik velikoga kneza Ivana III., i snaha Ivanova Jelena, pa i sam poglavica ruske crkve, moskovski mitropolit Zosima. Sekta je postala moćna i vrlo opasna za pravoslavlje, a počela je da igra ogromnu ulogu i u političkome životu ruskoga naroda. Na velikokneževskome dvoru bile su žestoke intrige i borbe između židovstvujućih i pravoslavnih zbog pitanja, tko će naslijediti Ivana III. na moskovskome prijestolju, da li pristaša pravoslavne vjere Vasilije, sin Sofije Paleologinje, ili Dimitrije, maloljetni sin Jelene, vatrene pobornice hereze. Počelo je da vri i u narodnim masama, gdje se prosuo glas, da veliki knez i mitropolit hoće da zatvore sve crkve u Rusiji.

Jedan naročiti momenat podržavao je akciju heretika i pojačavao zabunu u narodu. U Rusiji toga doba bilo je jako prošireno vjerovanje, da će svijet postojati samo sedam tisuća godina, a zatim da mora doći propast svijeta i strašni sud. Prema tako zvanoj bizantijskoj eri, primljenoj u staroj Rusiji, taj rok padao je u 1492. godinu. Ovo vjerovanje tako se ukorijenilo u svim slojevima društva, da čak niti u kalendara rima Uskrs i druge pokretne svetkovine nisu bile izračunate dalje od 1491. godine, a pod 1492. godinom često se pisalo samo: »Tu je strah, tu je skrb«. Stoga, kad se taj strašni rok približio, ljudi su na tisuće napustili rad, prestali plaćati poreze, vršiti ostale građanske i društvene dužnosti i odali se jedino postu i molitvi. Ali zato, kad se to očekivanje nije obistinilo, nastupila je jaka reakcija, religioznost je naglo opala, te se razvio vjerski skepticizam, što su i iskoristili heretici za širenje svoje nauke.

Poznati historik ruske crkve Golubinski drži, da je bilo dvije vrste heretika. Jezgru sekte sastavljali su ljudi, koji su naprosto primili u cjelini židovstvo.² Tih nije bilo mnogo, jer se sekta širila u najvećoj tajnosti, vodeći računa o dubokom nepovjerenju ruskoga naroda prema Židovima.³ Ali da bi potkopali pravoslavlje i pripremili teren za docnije uspjehe sekte, njeni pripadnici su se starali, da prošire među pravoslavnima racionalističko slobodoumlje i oštar skeptički kriticism u oblasti hrišćanske vjeronauke.⁴ »Sudbina je htjela, veli Golubinski, da bi se kod nas, gdje nipošto nije bilo pripremljenoga terena za protestantizam, on pojavio prije nego na Zapadu gdje se teren za njega pripremao vrlo dugo.«⁵ Nauka židovstvujućih nijekala je dogmat sv. Trojice, božanstvo Isusa Krista, Bogorodicu, bogonadahnutost knjiga Novoga Zakona, crkvu, njenu hijerarhiju, sv. Tajne, svece, ikone, sv. Krst, post, monaštvo, hrišćansko bogoslužjenje, autoritet sv. otaca i učitelja crkve.

Kao najenergičniji protivnik ove sekte istupio je novgorodski arhiepiskop Genadije (1484.—1504.), koji je borbu vodio s neobičnom energijom, žestinom i neustrašivosti, našavši u tome potporu svih pravoslavlju odanih elemenata ruskoga naroda, a osobito u monaštvu, i doveo ju je do potpune pobjede, iako je pobjedu skupo platio. Uskoro poslije crkvenoga sabora 1504. god., koji je konačno likvidirao herezu, moskovski veliki knez i mitropolit okrivili su Genadija tobože zbog simonije i primorali ga, da se odrekne arhiepiskopske stolice, pa i episkopskoga dostojanstva, i da se povuče u jedan manastir, gdje je uskoro i umro (1506. god.). Savremenici vidjeli su u tome osvetu Genadiju od strane tajnih pripadnika uništene hereze. Jednim od najaktivnijih Genadijevih suradnika u toj borbi bio je Venjamin.

III.

Direktnih svjedočanstava o Venjaminu imamo vrlo malo. U jednome spisku djela Dionisija Areopagita nalazimo kratku bilješku o osvajanju Carigrada od Turaka, datiranu 1491. godinom. Na kraju je dodato: »A kazao je pop Venjamin, poreklom Slovenin, a vjerom latinin.«⁶ Drugi zapis na Pogodi-

² Istorija ruskoj crkvi, II, 1, izd. 1900 god., str. 586.

³ Ib., 591, 592, 593, 595.

⁴ Ib., 583, 586.

⁵ Ib., 599.

⁶ Sobolevskij Perevodnaja literatura Moskovskoj Rusi XIV—XVII vekov, gl. Sbornik Otd. rus. jaz. i sl., sv. 74, str. 385.

novom spisku Genadijeve Biblije od 1. aug. 1493. god. daje nešto više. Prema njemu taj Venjamin bio je muž časni, svećenik, redovnik manastira sv. Dominika, poreklom Slovenin; po nalogu arhiepiskopa novgorodskoga Genadija preveo je Makabejske knjige (iz Vulgate) na »ruski« jezik, što po terminologiji toga doba mora da znači »crkvenoslavenski«; znao je latinski jezik (»i gramatiku« istakao je sa poštovanjem autor zapisa), a donekle (rus. otčasti) i grčki i »frjažski« jezik.⁷ Pod posljednjim obično razumijevaju talijanski jezik. I to je sve.

Ali detaljno proučavanje Venjaminovih djela iznijelo je, osobito početkom ovoga vijeka, mnogo zanimljivih podataka o njemu.

IV.

Sad, na primjer, možemo mnogo više kazati o njegovome poreklu.

Već Venjaminovo znanje talijanskoga i crkvenoslavenskoga jezika upućuje na Dalmaciju i hrvatsko primorje, gdje je utjecaj Mletaka primoravao stanovništvo, da se više ili manje upozna s talijanskim jezikom, a upotreba u službi Božjoj hrvatske glagoljice tražila je od tamošnjega duhovništva znanje crkvenoslavenskoga jezika. Bliže proučavanje Venjaminovih prijevoda potvrdilo je tu pretpostavku. Sobolevski je pokazao, da je njihov jezik potpuno slobodan od poljskih i čeških osobina, ali zato ima puno srpskohrvatskih. Venjamin sasvim tačno upotrebljava forme crkvenoslavenskoga aorista, imperfekta i pluskvamperfekta, čega u XV. vijeku već nisu umjeli ni Rusi, ni Poljaci, ni Česi. Kod njega 1 lice jednine sadašnjega vremena dosta se često završuje na емъ и имъ, dvaput imamo gen. pl. на ахъ и а, više puta kod glagola kretanja stoji dativ na pitanje: kamo? Sve su to odlike srpskohrvatskoga jezika. Puno je kod Venjamina i srpskohrvatskih riječi: kovač = faber, loviti = insidiari, plén = praeda, staja = stabulum, sténa = petra, nastojati = urgere itd.⁸ Ima mnogo i drugih srpskohrvatskih osobina u fonetici, morfologiji i rječniku, koje nijesu tako odlučne, ali uzete sve skupa nesumnjivo dokazuju, da je od svih slavenskih jezika Venjaminu najbliži bio srpskohrvatski.

Dodao bih, da neke Venjaminove riječi vode nas baš u hrvatsku dijalektičnu oblast: puk = populus, lés = ligna,

⁷ Gorskij i Nevostruev, Opisanie slavjanskih rukopisej Moskovskoj Sinodalnoj Biblioteki, M. 1885, I, str. 198.

⁸ Sobolevski, op. cit., 256—257.

obitelj = familia, krat = vices. Ali od naročito značaja za nas je riječ *gusterna* = cisterna, koju kod Venjamina nalazimo dvaput: g. sg. *gusterny* u knjizi proroka Jeremije⁹ i n. pl. *gusterni* u knjizi Judit.¹⁰ Držim, da u zadnjem slučaju imamo hrvatsku zamjenu *y* sa *i*, pošto je riječ *gustern'a* vrlo rijetka i mnogo docnijega datuma.¹¹ Bilo što bilo, obje riječi su usko lokalne. Oblik *gusterna* akademski rječnik spominje u XV. i XVI. vijeku u čakavskim spomenicima i izuzetno kod jednoga zapadnoga štokavskoga pisca XVIII. vijeka, oblik *gustern'a* sretamo kod jednoga opet čakavskoga pisca XVII. stoljeća. Jer postoje uporedo i oblici *gustijerna* i *gustirna*, riječ *gusterna* sa *e* iza *t* mora biti uzeta iz ekavskoga dijalekta.

Kod Venjamina je i inače zamjena slova *ě* sa *e* vrlo česta. Teško je samo odlučiti, da li je to odlika njegova materinskoga jezika ili se u tome odražuje osobina ruskoga dijalekta, koji je on naučio u Novgorodu. Ali riječ *gusterna* bila je sasvim tuđa Rusima, i Venjamin ju je morao napisati po svome izgovoru, a jer je napisao *e*, možemo se dovijati da je i njegov vlastiti govor bio ekavski, ali tvrditi to pouzdano nemamo dosta jakih razloga.

Na osnovu toga možemo zaključiti, da je Venjamin govorio ekavskim čakavskim dijalektom, koji je proširen na Kvarnerskim otocima i na sjeveroistočnoj obali Jadrana, od Splita i dalje na sjever u hrvatskome primorju i u Istri. Tu dakle moramo tražiti njegov zavičaj. S tim se slaže i fakat, što se u XV. vijeku glagoljica u službi Božjoj upotrebljavala baš u istom području: od Splita do Kopra i Poreča u Istri.

Ako bliže razgledamo spomenike, koji znaju riječ *gusterna*, vidjet ćemo, da nas oni vode upravo u Split. Bernardinov lekcionar, štampan 1495. god. u Mlecima, sastavljen je od Bernardina Splićanina.¹² Marko Marulić (1450.—1524.) rođen je u Splitu. Aleksandrida polovine XVI. vijeka, proučena od Jagića, koja, kao i prijevod Venjaminovi, ima pored *gusterna* i nešto italijanskih riječi, postala je »po svoj prilici u zapadnoj Bosni... ili u sjevernoj Dalmaciji,¹³ dakle lako može biti poreklom iz Splita. S toga možemo nagađati, da je

⁹ Gorski i Nevostruev, op. cit., 95.

¹⁰ Ib., 48.

¹¹ Akad. Rječnik pod ovom riječju.

¹² M. Rešetar Primorski lekcionari XV vijeka, Rad. 134, str. 81. Riječ *gusterna* nalazi se u starijoj redakciji, koja ima tragova ekavskoga dijalekta, Rad. 136, str. 181, 197.

¹³ Jagić, Ogladi stare hrvatske proze, Starine, III, 217.

i Venjamin bio poreklom od Splita, ili da je bar proveo u splitskome dominikanskome manastiru godine svoga učenja.

O njegovoj porodici ništa ne znamo. Ali ako se u zapisu na Pogodinovome rukopisu epitet »časni« ne odnosi na riječ »prezvit« koja slijedi za njim, nego na prethodni izraz: »nekojega muža«,¹⁴ onda bismo se mogli domišljati, da je Venjamin bio poreklom iz neke ugledne splitske ili primorske plemićke porodice, jer je književna sredina, otkud potječe ovaj zapis, a to su pristalice Josifa Volockoga, t. zv. josifljani, upotrebljavala riječ *časni* (rus. *čestnyj*) baš u smislu »plemeniti«. »Ako manastiri, veli Josif, ne budu imali selā, kako će se zamonašiti časni i plemeniti čovjek? A ako ne bude monaha znatnoga porekla, otkud će se moći naći ljudi za mitropoliju, za arhiepiskope, episkope i ostale više crkvene položaje? Dakle, ako ne bude časnih i znatnoga roda monaha, pokolebat će se i vjera.«¹⁵

V.

Mnogo više možemo doznati o njegovome obrazovanju i karakteru.

Gorski je nekoć posumnjao o Venjaminovu znanju latinskoga jezika,¹⁶ ali ak. Sobolevski došao je do sasvim drukčijih rezultata. Po njegovome mišljenju, prijevod Venjaminov teško je razumljiv u glavnome zbog običaja toga vremena, da se prevodi doslovce, i zbog rdavoga uređivanja teksta, što ga je vodilo drugo lice, a pri kome su slavenske riječi ponekad ostale na marginalu, a latinske, koje je prevodilac zabilježio za sebe, dospjele su u tekst.¹⁷ Ovo objašnjenje svakako treba prihvatiti. Autografi Venjaminovi nisu se sačuvali, a njegovi prijevodi došli su do nas u obliku, koji su im dali Dimitrije Gerasimov, Vlasije i ostali njegovi ruski pomagači,¹⁸ a na kraju glavni, bar de jure, urednik Genadijeve Biblije, arhiepiskopski arhidakon Gerasim Popovka.¹⁹ Krivica za donekle kaotično stanje Venjaminovih prijevoda ne pada dakle na hrvatskoga dominikanca, nego na ruske redaktore Biblije.

¹⁴ Držim, da ovo bolje odgovara logici i stilu ruskoga jezika.

¹⁵ Ključevskij, Kurs ruskoj istoriji, izd. 1911—12 god., II, 368.

¹⁶ Op. cit., I, 44—45, 125—129.

¹⁷ Op. cit., 255.

¹⁸ Op. cit., 256, prim. 2.

¹⁹ Sedel'nikov, K izučeniju »Slova kratka« i dejateljnosti dominikanca Venjamina, gl. Izvestija Otd. rus. jaz. i sl., XXX, 224. Majkov, Poslednie trudy, Izv. Otd. rus. jaz. i slov., 1900, sv. V, 2, str. 372, 377, 378.

Ali i uz tvrdnju Sobolevskoga istraživač se ne može oteti utisku, da Venjamin nije potpuno znao crkvenoslavenski jezik. Kad on latinsko pupilla »sirota« prevodi sa »zjenica«, tekst u prijevodu gubi svaki smisao. Pošto pupilla znači i jedno i drugo²⁰, jasno je, da Venjamin nije srećno izabrao značenje, a nije bio umio da kontrolira svoj prijevod i da pazi griješku čitajući gotovu rečenicu.

Autor zapisa na Pogodinovome rukopisu, kako smo vidjeli, osobito ističe, da je Venjamin znao i gramatiku, dakle nije imao samo praktično, nego i naučno znanje latinskoga jezika.

Na marginalima svojih prijevoda Venjamin ponekad daje objašnjavanja iz oblasti starojevrejskih, klasičnih i starokršćanskih realija. Ona su uvijek kratka, ali točna i veoma raznovrsne sadržine. Venjamin daje podataka o vojničkom uređenju kod Rimljana (riječi: turma, ala,²¹ balista,²² scutulium),²³ o administraciji u dobnije doba rimskoga carstva (r. toparchia),²⁴ o arhitekturi (r. exedra,²⁵ peribolos),²⁶ o narodnim običajima (r. ceulema),²⁷ o botanici (r. miris),²⁸ zoologiji (r. struthiones),²⁹ a naročito o starome novcu: u vezi s riječi talentum daje razjašnjavanja o rimskom monetarnom sistemu i pokazuje odnos talenta prema ruskoj grivni,³⁰ kod riječi siklos objašnjava odnos sikla prema jevrejskoj, grčkoj i rimskoj unciji i prema drahmi,³¹ kaže, koliko ima drahmi jedna mina³² i t. d.

Osim toga Venjamin imao je i jedno u to doba na Zapadu vrlo rijetko znanje — umio je grčki. Autor zapisa na Pogodinovome rukopisu ocijenio je doduše to njegovo znanje riječju »donekle«, ali to samo pokazuje, da u istočnoj Evropi, pa i u Rusiji, dobro znanje grčkoga jezika nije bilo rijetka stvar. Istina, i Sobolevski samo kaže: »Nema sumnje, da je prevo-

²⁰ Forcellini Totius latinitatis lexicon, IV, 1868, 1004—1005; Georges, Lateinisch-deutsches Handwörterbuch, 1869, II, 1173.

²¹ Gorskij i Nevostruev, op. cit., I, 51.

²² Ib., 128.

²³ Ib.

²⁴ Ib.

²⁵ Ib., 51.

²⁶ Ib., 128.

²⁷ Ib., 97.

²⁸ Ib.

²⁹ Ib., 98.

³⁰ Ib., 43.

³¹ Ib., 51.

³² Ib., 128.

dilac nešto znao i grčki jezik.³³ Ipak najnoviji podaci o Venjaminu bacaju na ovo pitanje svjetlost mnogo veću i rješavaju ga povoljnije za učenoga dominikanca.

U staroj ruskoj književnosti nalazila su se dva prijevoda čuvene u srednjem vijeku *Povijesti o pustniku Varlamu i careviću Josafatu*. Jedan, stariji, nas se sada ne tiče. Drugi je preveden s grčkoga originala u Rusiji krajem XV. vijeka. U nauci nosi naziv Afanasijeve recenzije te *Povijesti*. Izdavač i najnoviji istraživač ovoga djela N. P. Popov drži, da je izašlo iz josifljanske sredine, prvo, jer se nalazi u zborniku, koji je sastavio jedan od najistaknutijih josifljana, moskovski mitropolit Makarije, u njegovoj čuvenoj Velikoj Mineji-Četiji,³⁴ drugo, jer pokazuje tendencije josifljanske stranke.³⁵ Ali Popov i sam vidi, da se sve u toj *Povijesti* ne da objasniti josifljanskim utjecajem: u njoj se jasno osjeća iskusna ruka jednoga rimokatolika, izvrsnoga bogoslova, vrlo osjetljivoga za razlike u učenju Istočne i Zapadne crkve.³⁶ Zato je Popov potpuno u pravu, kad misli, da je to u to doba mogao da bude samo poznati suradnik Genadija i Josifa Volockoga, učeni dominikanac Venjamin³⁷ ili drugi redovnik dominikanskoga reda iz Venjaminove pratnje.³⁸

Mislim, da se moramo zaustaviti na Venjaminu, jer do sad nemamo ni najmanjih tragova toga Venjaminova pratioca i suradnika. Dakle Afanasijeva recenzija daje nam mogućnost, da se sami neposredno upoznamo sa Venjaminovim znanjem grčkoga jezika.

Na putu je samo jedna smetnja. Jezik *Povijesti* razlikuje se od jezika nesumnjivih Venjaminovih prijevoda. Ali to se može lako objasniti. Prvo, autor je svakako imao pri ruci i stariji prijevod *Povijesti*, kojim se do potrebe i pomagao. Drugo, Venjamin, kako smo vidjeli, nije znao toliko crkvenoslavenski, da bi mogao prevoditi na taj jezik potpuno samostalno. Kad je radio za Genadijevu Bibliju, pomagao mu je u glavnome Dimitrije Gerasimov,³⁹ te njegov prijevod pokazuje iste osobine i griješke, koje imaju i vlastiti prijevodi Gerasimova. Ovaj je služio u diplomatskoj struci, nije bio naviknut na književni crkvenoslavenski jezik, nego na stil ukaza,

³³ Op. cit., 255—256.

³⁴ N. P. Popov, Afanasievskij izvod Povesti o Varlaame i Josafe, v. Izvestija Otd. rus. jaz. i sl., XXXI, 196.

³⁵ Ib., 198—214.

³⁶ Ib., 214—224.

³⁷ Ib., 220.

³⁸ Ib., 229.

³⁹ Sobolevski, op. cit., 256, prim. 2.

povelja, akata, koji je bio mnogo bliži živome narodnome govoru, što se i ogleda u njegovim djelima i u onim radovima Venjaminovim, koje mu je on ispravljao. Ako je pri prijevodu *Povijesti* Venjamin imao drugoga pomagača, na primjer nekoga monaha, naviknutoga na visoki književni stil toga doba, to bi sasvim dobro objasnilo razliku u stilu *Povijesti* i drugih Venjaminovih djela. Popov drži, da je takvim Venjaminovim suradnikom bio glavom sam Josif Volocki,⁴⁰ ali to se ne može prihvatiti. Dokazi Popova ne mogu nas uvjeriti. Dvije metafore, upotrebljene o monasima, koje su zajedničke *Povijesti* i *Prosvjetitelju* Josifa Volockoga, lako mogu da budu loci topici.⁴¹ Usto protiv pretpostavke Popova odlučno govore dva razloga. Josif Volocki u svom *Prosvjetitelju* ne citira Afanasijevu recenziju, nego stari prijevod *Povijesti*.⁴² Josif je bio i suviše dobar poznavalac pravoslavne vjeronauke, da ne bi primijetio sistematskoga odstupanja od nje u novome prijevodu odavna mu poznate popularne monaške *Povijesti*. A i to, što Popov naziva josifljanskim tendencijama, može se slobodno staviti na račun Venjaminov. U ostalom, i sam Popov ne poriče, da su se tu pogledi i interesi ruskoga igumana i dominikanskoga svećenika slagali.⁴³ Dakle sva sadržina Afanasijevske recenzije mora se pripisati Venjaminu i samo njen stil donekle njegovome pomoćniku. Ali Popov je sasvim u pravu, što veže Afanasijevu recenziju uz josifljane. Ona je više odgovarala njihovoj ideologiji i psihologiji, nego stariji prijevod, i oni su se baš najviše postarali, da je popularišu u staroj ruskoj književnosti.

Sud samoga Popova o Venjaminovome znanju grčkoga jezika dosta je nepovoljan. Po njegovome mišljenju stariji prijevod je mnogo bolji,⁴⁴ i to je sasvim točno. Venjamin brka riječi i gramatičke oblike.⁴⁵ »Samo neobično prost i slikovit jezik *Varlama i Josafa*, veli Popov, u vezi sa dobrim prijevodom ranijega doba i popularnošću mnogih mjesta *Povijesti*, spasio je Afanasijevu recenziju od pojavljivanja besmislica na svakome koraku.«⁴⁶ Ovaj sud je suviše strog i očito nepravičan, jer računa i s pogrješkama, kojih prevodilac stvarno nije učinio, a njihovu mogućnost kritik mu pripisuje sam od

⁴⁰ Op. cit., 206—207, 229.

⁴¹ Ib., 206—207.

⁴² Ib., 204—206.

⁴³ Ib., 214 i dr.

⁴⁴ Ib., 227.

⁴⁵ Ib., up. i ono, što kaže Popov u Makarijevskoj Mineji—četitiji za novembar, Moskva, 1914 god., IV.

⁴⁶ Ib., 227—228.

sebe. Svakako prijevod povijesti dosta velikoga opsega, koja traži znanje svih mogućih gramatičkih oblika i veliko obilje riječi, usto izvršen sa savršenim razumijevanjem i najneznatnijih odstupanja grčkoga teksta od dogme i nauke Rimske crkve, što ističe baš sam Popov, svjedoči, po mome mišljenju, o znanju grčkoga jezika, vrlo dobrome za jednoga zapadnoga učenjaka XV. vijeka.

Sobolevski nalazi u prijevodima Venjaminovim i tragova znanja talijanskoga jezika.⁴⁷

Na osnovi svega navedenoga mi smo u pravu da vidimo u Venjaminu predstavnika ranijega talijanskoga, odnosno dalmatinskoga humanizma, i svakako ne između gorih u ono doba. Dakle Venjamin je bio prvi humanista na ruskome tlu.

S druge strane slika nam Venjamina »Riječ kratka protiv onih, koji diraju u svetu imovinu saborne crkve, pokretnu i nepokretnu«, koju A. Sedeljnikov s pravom pripisuje istome dominikancu. Napisana je 1497. ili 1499. godine u obranu imanja Sofijske saborne crkve u Novgorodu i novgorodske arhiepiskopije protiv pokušaja Ivana III., da ih oduzme i razdijeli vojničkome staležu. Ta radnja pokazuje, da je Venjamin bio sjajan poznavalac Sv. Pisma, osobito Staroga Zavjeta, iskusan i talentiran pisac, odličan dijalektik, vrlo vješt u polemici, upoznat sa klasičnom, starojevrejskom, starokršćanskom i sredovječnom zapadnoevropskom historijom, a zapis na djelima sv. Diosija Areopagita o padu Carigrada uprkos sve svoje kratkoće svjedoči o njegovom točnom znanju balkanskih događaja najnovijega datuma. Afanasijeva recenzija opet pokazuje njegov točan i izvježban bogoslovski um i duboko poznavanje rimokatoličke dogmatike, a naročito razlikâ u vjerskim nazorima Zapadne i Istočne crkve.

Pred nama je svakako čovjek velikoga talenta i rijetke u to doba erudicije, odlično pripravljen za rad u pravoslavnoj sredini.

VI.

Nije manje dostojan pažnje i njegov karakter. Njegovu ogromnu energiju, sposobnost inicijative i poduzetnost dokazuje sam fakat njegova dolaska u sjevernu Rusiju i mnogogodišnjega napornoga i plodnoga rada u njoj. Njegova neustrašivost vidi se po tome, što nije prezaao, da u pitanjima o židovstvujušćima i o crkvenim imanijima stane uz Genadija u njegovoj opasnoj borbi protiv jake dvorske kamarile i samoga

⁴⁷ Op. cit., 256.

velikoga kneza. I sam je Genadije svoju načelnu pobjedu skupo platio gubitkom arhiepiskopije i episkopskoga zvanja i zatvaranjem u manastir. Tuđinae Venjamin mogao je proći mnogo gore. Sjetimo se samo sudbine Križanićeve. Mora da je Venjamin bio čovjek jakoga karaktera i pun autoriteta, kad je imao utjecaja na ljude kova Genadija i Josifa Volockoga, koji su i sami pokazali odlučnu i čvrstu volju i primorali čak i Ivana III., da se povuče ispred njih.

VII.

Kad se Venjamin bavio u Rusiji, kojim je putem i u kakvoj namjeri došao onamo?

O tome postoje samo pretpostavke.

O putu, kojim je Venjamin došao, najopširnije je pisao Sobolevski, o svrsi njegova dolaska N. Popov. Sobolevski pokazuje, da se u XIV. vijeku kod katoličkih Slavena pojavilo veliko interesovanje za bogoslužjenje na slavenskom jeziku. Češki kralj Karlo je 1347. godine osnovao u Pragu manastir, koji je predao hrvatskim glagoljašima benediktinskoga reda, a 1390. godine poveo se za njegovim primjerom Jagelo s Jadygom u Poljskoj, osnovao manastir u Krakovu i pozvao u njega redovnike iz praškoga glagoljaškoga manastira. Krakovski manastir pjevao je slavenski još oko 1470. godine. Venjamin, veli Sobolevski, mogao je dospjeti u Rusiju preko tih hrvatskih benediktinskih manastira u Pragu i Krakovu, iako je bio dominikanac. Tim putem išla je u Rusiju u XV. i XVI. vijeku i hrvatska književnost iz Dalmacije i Primorja.⁴⁸ Popov dovodi naprotiv dolazak Venjaminov u vezu s poznatom misionarskom aktivnošću dominikanskoga reda i drži, da je Venjamin došao kao misionar iz Poljske, Njemačke ili Grčke tragom heretikâ, koji su u Rusiji bili poznati pod imenom strigoljnika ili židovstvujušćih. Da su dominikanci u srednjem vijeku zaista slali misionare u Rusiju, dokazuje primjer poljskoga dominikanca Hijacinta († 1257. god.), koji je bio misionar u Pomeraniji, Litvi, Danskoj, Švedskoj i u Rusiji.⁴⁹ Držim, da je Popov pošao pravim putem. Izbor knjiga, koje je Venjamin prevodio i preporučivao za prijevod Genadiju, govori za to, da je došao iz Njemačke. Objašnjavati taj izbor vezama Novgoroda sa Njemačkom nije osobito zgodno, jer novgorodski trgovci svakako nisu dolazili u tješnji dodir s njemačkim bogoslovima i književnicima.

⁴⁸ Op. cit., 258—259.

⁴⁹ Op. cit., 219—220.

Ni Sobolevski ni Popov ne kažu ništa određeno o vremenu Venjaminova dolaska u Rusiju. Do posljednjega vremena držalo se mišljenje Evsejeva, da je on došao u Novgorod 1490. godine sa izaslanstvom njemačkoga cara k Ivanu III.⁵⁰ Ali Sedeljnikov je upozorio, da se među Genadijevim suradnicima nalazio i neki Timofej, Rus poreklom, čiji rukopis ipak ima oznake srpskoga poluustava XV. vijeka, koji zna, kao i Venjamin, »nešto« grčki, a nosi nadimak »Venjaminov«. Sedeljnikov drži, da je Timofej dobio taj nadimak kao dak Venjamina dominikanca, od kojega je naučio i srpski poluustav, i neke jugoslavenske osobine u pravopisu, i grčki jezik. A jer se taj Timofej Venjaminov pojavljuje već 1489. godine, izlazi, da je Venjamin došao u Novgorod mnogo ranije od te godine, a svakako prije 1490. godine.⁵¹ Za zadnju godinu njegova boravka u Rusiji na osnovi pogriješnoga tumačenja datuma »Riječi kratke« obično se uzima 1505., ali jer je Sedeljnikov dokazao, da je to djelo napisano 1497. ili 1499. godine, došao je do zaključka, da tragovi Venjaminove djelatnosti u Rusiji ne idu dalje od momenta završenja Genadijeve Biblije, dakle ne dalje od 1499. godine.⁵²

*
* * *

Držim, da pri rješavanju pitanja o vremenu Venjaminova boravka u Rusiji nisu uzeti u obzir svi potrebni momenti. Poznato je, da gledište Genadija, Josifa Volockoga, pa i sabora 1503. godine na crkvena imanja nije istovjetno sa držanjem u sličnim slučajevima istočnih, a osobito ruskih crkvenih predstavnika, koji su obično bez velike borbe prepuštali crkveno imanje svjetovnoj vlasti, ali se podudara sa ideologijom Zapadne crkve i stoji u nesumnjivoj vezi sa Venjaminovom »Riječju kratkom«. S toga možemo uzeti, da se ono formiralo više manje pod utjecajem Venjaminovim, a tada postaje značajnim fakat, da je Genadije prvi put izložio svoju teoriju intaktnosti crkvenih dobara još 1485. godine u poslanici volockome knezu Borisu Vasiljeviću.⁵³ Usto se i njegova argumentacija naslanja na falsifikate zapadnoga porekla. Dakle već je tada bio pod Venjaminovim utjecajem. A jer je novgorodskim arhiepiskopom postao 12. decembra 1484. godine,⁵⁴ izgleda, da je već pri

⁵⁰ Genadijeva Biblija, 12, 15.

⁵¹ Op. cit., 221—225.

⁵² Op. cit., 211—213, 220.

⁵³ Russkaja istoričeskaja biblioteka, VI, 753—758.

⁵⁴ Kostomarov, Russkaja istorija v žiznepisanih eja glavnejših dejatelej, 310.

svome dolasku u Novgorod našao ondje Venjamina i uskoro ga uzeo na svoj dvor.

Prijedimo sad na drugi momenat. Za arhiepiskopstva Genadijeva u Novgorodu bio je preveden po njegovome nalogu niz knjiga. Ti prijevodi bili su u vezi sa Genadijevom borbom protiv židovstvujućih, ali svakako izbor knjiga za prevođenje nije mogao da bude djelo samoga Genadija. On mora da je imao savjetnika, koji je dobro poznao savremenu zapadnu književnost. Gotovo sve te knjige bile su noviteti, budući da su bile štampane uskoro pred tim u Njemačkoj, što po mome mišljenju služi kao dokaz, da je Venjamin odande došao u Novgorod i bio u stalnim vezama s njemačkim dominikancima. Ali jedna od tih knjiga — djela Nikole de Lyra — štampana je u Mlecima 1481. godine. S njom dakle bit će da se Venjamin upoznao, još kad je živio u hrvatskom primorju. Stoga se može pretpostavljati, da je došao u Novgorod između 1481. i 1484. godine. Ne možemo samo doznati, koliko je vremena proveo u Njemačkoj. Izgleda, da nije mnogo, jer nije dospio da nauči njemački.

*
* * *

Isto tako je zamršeno pitanje, do koje godine je Venjamin radio u Rusiji. Uprkos običnome mišljenju Sedeljnikov nastoji da dokaže, kako sabor 1503. godine nema nikakve veze sa djelatnošću Venjaminovom i njegovom »Riječi kratkom«. Ova posljednja, veli on, napisana je u obranu imanja sv. Sofije novgorodske, a sabor 1503. godine raspravljao je pitanje manastirskih imanja. Argumentacija »Riječi kratke« bazira se na primjerima uzetim iz zapadnih izvora, dok sabor u svojim odgovorima Ivanu III. operira s dokazima domaćega porekla.⁵⁵ Ipak Sedeljnikov bez sumnje griješi, kad poriče vezu između saborskih odgovora i Venjaminova djela. Oni imaju jednu vrlo značajnu zajedničku osobinu — sasvim istovjetni i za staru Rusiju neobični način obrane crkvenih imanja. I sabor i Venjamin, ostavljajući po strani konkretno pitanje, zamjenjuju ga načelnim pitanjem o svetosti svake crkvene imovine, u koju ruka svjetovna nipošto ne smije da dira. Taj fakat daje nam mogućnost naslućivati, da je autor »Riječi kratke«, učeni dominikanac Venjamin, stajao, iako u dubokoj sjenci, iza otaca sabora 1503. godine. Istina, može mi se reći, da je time dokazana samo književna veza između saborskih odluka i članka Venjaminova. Ali Venjamin, koji je proveo uz Genadija najteže godine njegove borbe protiv židovstvu-

⁵⁵ Op. cit., 213—217.

jućih, nije imao nikakvoga razloga, da napušta njega i Rusiju baš 1499. godine, kad se jasno ocrtavala njegova skora pobjeda, u apogeju svoga utjecaja i autoriteta. Po svoj prilici je on bio primoran da prekine svoj rad u Rusiji i da je napusti 1505. godine, kad je pao njegov moćni zaštitnik arhiepiskop Genadije.

VIII.

Prijedimo sada na pitanje, kakvu je ulogu odigrao u Rusiji taj Venjamin.

Nama je već poznato, da su se ruske pashalije završavale sa 1491. godinom, jer se naredne 1492. godine očekivala propast svijeta. Ipak moskovski crkveni sabor 1490. godine nije stao na ovo gledište, nego je odlučio produžiti pashaliju na osmu tisuću. Mitropolit Zosima izračunao je Uskrs i pokretne praznike za 20 godina unaprijed,⁵⁶ Genadije učinio je isto za 70 godina i sastavio i ključ k pashaliji za 532 godine unaprijed.⁵⁷ Genadije je tvrdio, da je to učinio s pomoću priručnika, koji je našao u biblioteci sv. Sofije novgorodske,⁵⁸ ali svakako se obraćao za pomoć u toj neprilici i na Zapad. Dimitrije Gerasimov, učesnik delegacije poslana od Ivana III. u godinama 1488.—1490. k papi Inocentiju VIII., po Genadijevome nalogu poslao mu je iz samoga Rima zapadni priručnik za izračunavanje pashalije,⁵⁹ a šef te delegacije, Grk Dimitrije Ralev, najmio je za Genadija jednoga učenoga Nijemca, doktora Nikolu Buleva iz Lübecka, da dođe u Novgorod i sastavi pashaliju za osmu tisuću.⁶⁰ Za to su mu obećavani putni troškovi i 10.000 talira u gotovu.⁶¹ Stoga možemo biti sigurni, da je Venjamin morao da učestvuje u rješavanju kalendarskoga pitanja i savjetom i radom. Vrlo je vjerovatno, da je misao, da se u Rimu potraže potrebne knjige i stručnjaci, inspirirana Genadiju Venjaminom. A da je on i sam direktno učestvovao u radovima oko kalendara, dokazao je nedavno Benešević. Po njegovim istraživanjima, bila je prevedena iz latinskoga »po nalogu... Genadija na arhiepiskopskome dvoru godine 7003. (= 1495.) januara u 5. dan« osma knjiga čuvenoga djela

⁵⁶ Golubinski, op. cit., II, 1, 608—609.

⁵⁷ Pravoslavna bogoslovska enciklopedija, pod uredn. Lopuhina, IV, 198.

⁵⁸ Russkaja istor. biblioteka, VI, 807—803.

⁵⁹ Sobolevski, op. cit., 39, 129, prim. 1.

⁶⁰ Majkov, Poslednie trudy, v. Izv. Otd. r. jaz. i sl., 1900 god. sv. 2, str. 385—387.

⁶¹ Ib.

Rationale divinatorum officiorum, čiji je autor bio Guilelmus Durandus, sa nadimkom Spekulator. Uzrok prijevoda dosta pokazuje već sam naslov knjige: »VIII pars sive liber VIII de computo et calendario et de pertinentibus ad illa.« Kao original za prevođenje je poslužilo najnovije u to doba strassburško izdanje od 1486. godine. Prevodilac je prešutio svoje ime, ali osobine prijevoda jasno dokazuju, da je to bio glavom Venjamin.⁶²

Po ocjeni Beneševičevoj prijevod je teško razumljiv i često je upravo besmislen niz riječi, ali naši predci, kako se čini, bolje su ga razumjeli i umjeli se njime okoristiti za svoje potrebe. Imena zvijezda u ruskim Azbukovnicima uzeta su, na primjer, iz Venjaminovoga prijevoda. I Benešević priznaje, da značaj Venjaminova prijevoda za razvitak astronomskih pojmova u Rusiji do Petra Velikoga iziskuje dubljega proučavanja.⁶³

IX.

Ako je zaista Genadije pod utjecajem Venjaminovim tražio u Rimu rješenje kalendarskoga pitanja, onda možemo istome utjecaju pripisati i drugi Genadijev postupak, vrlo čudnovat za ruskoga jerarha toga doba. U to je vrijeme u ruskome duhovništvu podiglo pravu buru pitanje, da li riječ »aleluja« treba u izvjesnim slučajevima izgovarati, odnosno pjevati, dvaput ili triput. Obično, kad bi u ruskoj crkvi izbijali vjerski sporovi, Rusi bi tražili rješenje kod Grka u Carigradu, Sv. Gori, Jeruzalemu. Istina, otkad su Grci primili uniju s Rimom, njihov je autoritet u Moskvi jako pao, ali to svakako ne znači, da ga je zamijenio u njihovim očima Rim i papa. Međutim Genadije je naredio poznatome nam Dimitriju Gerasimovu, da se o aleluji raspita u Rimu, i Dimitrije je doista poslao odgovor, da je moguće i jedno i drugo: dvostruka aleluja označivala bi dvije prirode Isusa Krista, trostruka — sv. Trojicu. Mjesto da se obrati na Istok Grcima, da dozna, koji je način pjevanja aleluje stariji, kako bi učinio svaki drugi ruski jerarha njegovoga doba i kako je učinio docnije patrijarh Nikon, Genadije se zadovoljio ovim racionalističkim objašnjenjem i preporučio, da svako čita i pjeva dvaput ili triput po svome mišljenju. Takvo je rješenje vrlo slobodumno i pametno,

⁶² Iz istorii perevodnoj literatury v Novgorode konca XV stoletija, v. Sbornik Otd. rus. jaz. i slov., CI, 3, str. 378—380.

⁶³ Ib., 380.

⁶⁴ Grandilevskij, Gemnadij arhiepiskop novgorodskij, V. Pravoslavnoe obozrenie, 1878, IX, 96.

ali ponašanje Genadijevo tako je neobično za njegovo doba, da se može objasniti samo Venjaminovim utjecajem na njega. Ostavši neriješeno, pitanje o aleluji u XVII. vijeku postalo je jednim od uzroka za raskol.

X.

Nesumnjivo je učešće Venjaminovo u drugome pitanju od ogromnoga značenja za život Moskovske države — u pitanju sekularizacije crkvenih imanja.

Za vrijeme nezavisnosti Novgorodske republike njena arhiepiskopija i saborna crkva sv. Sofije stekle su ogromno imanje, naročito u zemljama. Potrebe moskovske politike tražile su konfiskaciju većega dijela tih zemalja i njihovu diobu među moskovski vojnički stalež, jer je samo ta kolonizacija Novgorodske oblasti mogla osigurati je Moskvi. Doznajući za namjeru velikoga kneza Ivana III., Genadije je naručio Venjaminu, da napiše traktat u obranu ugroženih imanja. Tako je postala »Riječ kratka«, o kojoj smo već malo prije govorili. Istina, autor se nije potpisao, a jezik toga djela drukčiji je nego u Venjaminovim prijevodima, ali to se objašnjava time, što je Venjamin napisao svoj traktat latinski, a na ruski ga je preveo Dimitrije Gerasimov, s čijim se prijevodima jezik »Riječi kratke« potpuno slaže.⁶⁵

Proučavanje toga djela pokazuje, da je autor bio stranac, rimokatolik, odličnoga zapadnoga obrazovanja, koji je izvršio taj rad po nalogu nekoga arhiepiskopa (svakako novgorodskoga Genadija),⁶⁷ na osnovi Biblije, osobito Staroga Zavjeta, i zapadnih izvora,⁶⁸ ali već je nešto znao i iz ruske historije.⁶⁹ Takvim strancem mogao je da bude samo Venjamin. Rad je datiran 6. februarom 1505. godine, ali je Sedeljnikov dokazao, da je taj datum postao pogriješnim s našega gledišta prijenosom godine od stvaranja svijeta na našu eru. Moralo bi da bude 1497. ili 1499.⁷⁰

Autor traktata je sjajan biblicist,⁷¹ izvrstan bogoslov, svestrano obrazovan čovjek,⁷² odličan književnik i vješt polemik-

⁶⁵ Sedeljnikov, op. cit., 220—221.

⁶⁶ Sobolevski, op. cit., 194.

⁶⁷ Sedeljnikov, op. cit., 206—207, 207—209, 215—216.

⁶⁸ Ib., 217—219.

⁶⁹ Ib., 214.

⁷⁰ Ib., 212—213.

⁷¹ Ib., 205—207.

⁷² Ib., 206, 207—208, 214.

čar.⁷³ Ne ulazeći u ocjenjivanje konkretnih prilika, koje su izazivale potrebu sekvestra imanja Novgorodske crkve, on prenosi spor u sferu načelnih pitanja. Prije svega ističe nadmoćnost duhovne vlasti nad svjetovnom. »Crkveni pastir, veli on, mora svjetovnoga cara« »otački kao sina učiti«, a »car mora vidjeti u njemu pastira crkve Božje i upravitelja svoje duše, u svemu ga poštovati kao oca i slušati ga u svemu bez gundanja i protuslovlja.«⁷⁴ Car, koji bi drukčije radio, ne može da ostane carem: »Bičeš car, ako dobro твориши, ako ne твориши, nećeš (im) biti.«⁷⁵ Iz takovih odnosa između crkvene i svjetovne vlasti jasno je, da nitko, pa ni sam car, ne smije dirati u crkvenu imovinu, ma kakva ona bila, pokretna ili nepokretna. Ovo se i dokazuje bezbrojnim citatima iz Biblije, često vrlo slobodno protumačenima,⁷⁶ tako zvanim »Konstantinovim darom«,⁷⁷ poveljama franačkih i njemačkih vladara,⁷⁸ strašnom sudbinom careva, koji su dirali u crkvenu imovinu.⁷⁹ Najzanimljivije je, što se autor jednom poziva i na zakon djece sv. Vladimira.⁸⁰

Djelo Venjaminovo nije imalo željenoga uspjeha: 1499. godine Ivan III. ipak je oduzeo Novgorodskoj crkvi potrebne mu zemlje, učinivši to s blagoslovom moskovskoga mitropolita Simona, dakle sa pristankom same crkvene vlasti.

*
* * *

Ali Venjaninovo djelo nije ostalo bez ploda, i to baš stoga, što on nije radio sam za sebe, nego u zajednici sa arhiepiskopom Genadijem i volockim igumanom Josifom, koji su umjeli da stvore u ruskom duhovništvu moćnu stranku svojih pristaša, prožetih njihovom ideologijom. U samome početku XVI. vijeka josifljani su došli na vlast u ruskoj crkvi i zadržali je u svojim rukama gotovo do kraja stoljeća. Od 1506. do 1589. godine oni su dali crkvi oko 20 arhipastira, među njima nekoliko mitropolita, igrali su glavnu ulogu na svim crkvenim saborima toga vremena, a naročito na čuvenom Sto-

⁷³ Ib., 213—214, 215—216.

⁷⁴ A. N. Popov, Bibliografičeskija materialy, sv. XXI, Moskva, 1902 god., str. 59.

⁷⁵ Ib., 46.

⁷⁶ Sedelnikov, op. cit., 206—207.

⁷⁷ Ib., 207.

⁷⁸ Ib., 216.

⁷⁹ Ib., 208, 216.

⁸⁰ Ib., 214.

glavom saboru 1551. godine, čije su odluke do same reforme Petra Velikoga bile idealnom normom, po kojoj se ravnala ruska crkva, a za milijune tako zvanih »raskolnika« služe kao norma i dandanas. Za to vrijeme josifljanska stranka uspjela je da ostavi neizbrisivi trag svoje ideologije u uređenju crkve i u mentalitetu njenih predstavnika.

*
* * *

Za nas je sada najglavnije držanje josifljana na saboru 1503. godine. Zastupnici starih istočnih asketičkih tradicija, Pajisije Jaroslavov, Nil Sorski i njegove pristalice, poznate pod imenom »zavolških staraca«, pokrenuli su pitanje o nedopuštenosti, da manastiri usprkos monaškom zavjetu siromaštva vladaju bogatstvima, zemljama, pa i svojom braćom kršćanima. Iza ovih asketa-idealista stajao je sam veliki knez Ivan III., državnik-praktičar, koji se nadao na račun manastirskih zemalja znatno povećati fond državne zemlje, potreban za izdržavanje vojničkoga staleža. Ali ocevi sabora 1503. godine, po nastojanju Genadija, a osobito Josifa Volockoga, odlučno su ustali protiv sekularizacije manastirskih dobara. Vrlo je značajna njihova taktika. Već je Ključevski skrenuo pažnju, da je ona sasvim neobična, a na prvi pogled i dosta nelogična.⁸¹ Ostavljajući po strani zavolške starce i njihovu idejnu argumentaciju, oni oštricu svoje polemike upravljaju protiv svjetovne vlasti, koja kuša da provede sekularizaciju. Oni izbjegavaju, da dadu direktan odgovor na pitanje direktno postavljeno saboru o manastirskim zemljama, nego ga zamjenjuju raspravljanjem općega načela o svetosti i intaktnosti crkvene imovine, kako je to učinio i Venjamin u svojoj »Riječi kratkoj«. Samo saborska argumentacija, »vrlo učeno sastavljena«, po ocjeni Ključevskoga,⁸² osniva se na pravoslavnim izvorima i na ruskoj historiji. Uprkos sve svoje nelogičnosti ova saborska obrana imala je potpun uspjeh: veliki knez ustaknuo je pred saborom i odustao od svoje namjere.⁸³

*
* * *

Jednom osvojena, ta pozicija ostala je i dalje u ruskoj crkvi. Ključevski pokazuje, kako je teško bilo moskovskim vladarima voditi borbu protiv nagomilavanja crkvene imovine, osobito posjeda zemalja, a i kakve je mršave rezultate ova borba

⁸¹ Kurs. rus. istorie, II, 368.

⁸² Ib.

⁸³ Ib.

*

dala.⁸⁴ Tek XVIII. vijek, kad su na vrhovima ruske državne uprave pobijedili protestantski nazori, skinuo je s reda taj socijalni problem toliko težak za rusku državu i ruski narod.

Tako duboko je uhvatila korijena u ruskome episkopatu i u jednome dijelu ruskoga monaštva ideologija Venjaminove »Riječi kratke«. To se bez sumnje dogodilo zato, što je teren za nju bio već dobro pripremljen u toj sredini, ali Venjaminova je svakako zaslug, što je prvi ovu ideologiju formulirao i što je stajao kao podbadač i rukovodilac iza ruskih jerarha, koji su prvi otpočeli borbu sa svjetovnom vlašću zbog crkvenih imanja.

XI.

Donijela je ploda i druga Venjaminova ideja — o nadmoćnosti duhovne vlasti nad svjetovnom, koju smo našli već u »Riječi kratkoj«. Ista ideja je osnovnom tendencijom i drugoga Venjaminova djela — Afanasijeve recenzije *Povijesti o Varlamu i Josafatu*. Da je ona svojina baš Venjaminova, vidi se iz toga, što ni grčki original *Povijesti* ni njen stariji prijevod nemaju od nje ni traga. Istom ideologijom prožeta je i »Svodnaja kormčaja«, spomenik kanonskoga prava, sastavljen svakako u josifljanskoj sredini, po hipotezi N. Popova od samoga Josifa Volockoga i njegovog đaka Danila, docnije mitropolita moskovskoga. I taj spomenik, po mišljenju N. Popova, postao je pod utjecajem Venjaminovih dominikanaca.⁸⁵ Ja bih radije govorio samo o Venjaminu.

Venjamin je s tim svojim djelima došao upravo na vrijeme. Baš je u to doba otpočela u Rusiji borba između crkve i države. Oslobodivši se tatarskoga jarma i smatrajući sebe zbog ženidbe sa Sofijom Paleologinjom nasljednikom bizantijskih careva, Ivan III. naumio je da podredi svojoj vlasti i rusku crkvu u licu njenih najviših predstavnika. Otuda potječu njegovi sukobi sa moskovskim mitropolitom Gerontijem,⁸⁶ novgorodskim arhiepiskopima Genadijem⁸⁷ i Serapionom,⁸⁸ njegovo stalno miješanje u crkvene stvari, gaženje crkvene samostalnosti i kanona pri izboru i postavljanju ruskih mitropolita.⁸⁹ Na taj način je Ivan III. pogazio stare tradicije Istočne crkve, koje su bar kao ideal tražile mirno saživljavanje

⁸⁴ Ib., 369—370.

⁸⁵ Op. cit., 222—223.

⁸⁶ Golubinski, op. cit., II, 1, 544.

⁸⁷ Ib.

⁸⁸ Ib., 643.

⁸⁹ Ib., 610.

nje države i crkve,⁹⁰ od kojih se prva brinula za tjelesno blagostanje svojih pripadnika, a druga za spasenje njihovih duša. Crkva je prihvatila boj. Mitropolit Gerontije poslije niza oštih sukoba sa velikim knezom izišao je iz njih kao pobjednik. Genadije i Josif Volocki na kraju dugogodišnje borbe napokon su primorali Ivana III., da napusti zaštitu židovstvujućih i da odustane od sekularizacije crkvenih dobara.

* * *

Za nas je sada najglavnije učešće Venjaminovo u toj borbi. Učeni dominikanac unio je u nju jedan sasvim nov momenat. On je upotrebio novo u Rusiji oružje, naoštreno i izvježbano u sukobima Rima sa vladarima Zapada, a to je učenje o nadmoćnosti crkvene vlasti nad svjetovnom, svećenstva nad carstvom. O samome Josifu Volockome u nauci se utvrdilo mišljenje, koje svakako potrebuje pažljivijega proučavanja, da je bajagi držao kneza za zaštinika i vrhovnoga poglavara crkve, dakle da je bio u Rusiji prvi teoretičar cezaropapizma.⁹² Ali za Genadija može se tvrditi sasvim protivno. Već u poslanici knezu Borisu Volockome od 1485. godine Genadije sasvim u duhu Zapadne crkve iz pastirske dužnosti poučavanja vjernika izvodi kao zaključak dužnost zemaljskih vladara da smjerno slušaju predstavnike crkve.⁹³ On nije bio jedini, koji je usvojio ovu ideologiju. Njegov nasljednik u novgorodskoj arhiepiskopiji Serapion pao je, kako veli Golubinski, žrtvom »suviše visokoga mišljenja o arhijerejskoj vlasti.« Pošto je došao u otvoreni oštri sukob sa velikim knezom, čiju je naredbu o Volockome manastiru naprosto ignorirao, bio je zbačen sa arhiepiskopije i anatemisan. Docnije su ga josifljani proglasili za sveca. Venjaminova prerada *Povijesti o Varlamu i Josafatu* postala je vrlo omiljela u josifljanskim krugovima i širila je i dalje među njima te nazore. Isto se mora reći i o zborniku »Sbornaja kormčaja«.

⁹⁰ Vernadskij, Vizantijskija učenija o vlasti carja i patriarha, v. Sbornik statej, posvjaščenyh pamjati N. P. Kondakova, 143—154; Ostrogorskij, Otnošenija cerkvi i gosudarstva v Vizantii, v. Seminarium Kondakovianum, IV, 132.

⁹¹ Epanogoga, gl. 3, titul II, gl. 3, titul III, v. Zachariae v. Liventhal Collectio librorum juris graecoromani ineditorum, Lipsiae, 1552; up. i VI Justinianovu novelu.

⁹² Popov, kako izgleda, ne dijeli ovoga mišljenja.

⁹³ Russkaja istor. bibl., VI, 756.

Samo popularnost takve ideologije daje nam ključ za razumijevanje zagonetnih odnosa popa Silvestra i Ivana IV. Otkud je običnome svećeniku pala na pamet bezumna pomisao, da izade pred strašnoga cara sa riječima osude i ukora? Otkud je tolika smjernost Ivanova pred njim i dugogodišnji utjecaj Silvestrov na groznoga tiranina? — To je doba bilo kulminacijom značenja josifljanske sranke, i car i svećenik podjednako su bili odgojeni u istome duhu i u istoj ideji: pastir mora da uči, vjernik — da ga sluša. Silvestar je odlučio, da pod svaku cijenu ispuni svoju pastirsku dužnost, neustrašivost pastirova probudila je savjest kod cara i nagnala ga, da i on izvrši ono, što je tada smatrao za svoju dužnost. Doenije je značaj i ugled carske vlasti jako porastao u očima Ivanovim. Tada su od njega nastradali i sam Silvestar, i više njegovih suradnika, pa i sam mitropolit Filip.

U XVII. vijeku je ideja o nadmoćnosti svećenstva nad carstvom još ojačala i našla svoj izražaj u poznatome obredu na Vrbici, kad je patrijarh, simbolišući Isusov ulazak u Jeruzalem, u sjajnoj pratnji išao kroz Moskvu, sjedeći na margaretu, a car je smjerno vodio magare za ular. Zadnji detalj je specifički ruskoga porekla. Obred je došao u Moskvu iz Bizantije, ali tamo car nikad nije igrao u procesiji nikakve uloge, da ne bi umanjio u očima naroda ugled carske vlasti. Šta više, i u samoj Moskvi za vrijeme Ivana III. magare nije vodio veliki knez, nego njegov »bojarin«. ⁹⁴ Ali moskovski docniji carevi nisu se ustručavali, da pred svim narodom manifestuju svoju poniznost pred višim predstavnicima crkve.

Za vrijeme prvih Romanova patrijarsi su postali čak njihovi suvladari. Nosili su carsku titulu, dobivali carske počasti, primali strane izaslanike, potpisivali zajedno sa carevima državne akte. Moskovska historija zna za dva takova para: Mihajla Romanova sa njegovim ocem patrijarhom Filaretom i Aleksija Mihajlovića sa patrijarhom Nikonom. Filaret je ponekad rješavao državne poslove sam bez učešća svojega sina i uopće imao je više utjecaja na njih nego car. Istina, on je to činio prije po pravu oca, nego kao patrijarh. Ali Nikon već je svijesno postavio svećenstvo više carstva ⁹⁵ i hotio da primijeni tu ideju u životu i učini cara zavisnim od sebe. Već u to doba osjećalo se, da to nije bilo bez utjecaja od strane Rima. Protivnici Nikonovi prigovarali su mu, da on naginje papizmu, našto je Nikon, ni malo se ne buneći, odgovarao: »Zašto ne bismo poštovali i papu zbog dobrog? Tamo se na-

⁹⁴ Golubinski, op. cit., II, 1, 611.

⁹⁵ Ključevski, op. cit., III, 392—393.

laze vrhovni apostoli Petar i Pavao, a on kod njih služi.« ⁹⁶ Bez sumnje, glavnim izvorom za ovu ideologiju poslužila je Nikonu »Sbornaja kormčaja«, a možda i Venjaminova pre-rada *Povijesti o Varlamu i Josafatu* i neka druga josifljanska djela. Glavno je, da je u licu patrijarha Nikona ideja o nadmoćnosti duhovne vlasti nad svjetovnom, posađena od Venjamina, potpuno sazrela i otvoreno pokazivala na Rim kao na svoj prvi izvor.

Tako je Venjamin doprinio, da se u Rusiji pokolebala ravnoteža između države i crkve, koju je Rusija bila naslijedila od Bizantije, i sudjelovao je na pojačanju autoriteta crkvene vlasti. Ali ta ideologija, primljena, kako smo vidjeli, od vrhova moskovskoga društva, na prvome mjestu od cara i patrijarha, ostala je ipak tuđa narodnim masama Rusije. Zato su carevi lako oborili svu prividnu veličanstvenost patrijarhove vlasti, čim su našli, da ona suviše mnogo zahtijeva od njih, ne tražeći samo dekorum, nego i faktičnu vlast u državi.

Stara ravnoteža između crkve i države nikad se više nije povratila. Uplašen težnjom Nikonovom za političkom vlašću, Petar Veliki je prihvatio protestantske nazore o odnosu države i crkve, uništio patrijaršiju i postavio rusku crkvu u svim detaljima njenoga života u direktnu zavisnost od države i pod stalnu kontrolu njenih organa.

Sa ovim podređenim položajem ruske crkve, protivnim kanonima, nikad se nisu mogli pomiriti ni čuvari pravoslavne starine, ruski raskolnici, ni svjesniji elementi u redovima same ruske crkve, što se i manifestovalo uspostavljanjem patrijaršije, čim je pala carska vlast. Ali nju je smijenio boljševizam, koji je postavio sebi zadatak, da iščupa sa korijenom i rusku crkvu i samu religiju.

XII.

Nema sumnje, Venjamin je odigrao izvjesnu ulogu i u Genadijevoj borbi protiv židovstvujućih. Njegovim utjecajem objašnjava se, što je ta borba primila karakter tako oštar i neobičan za staru Rusiju.

Istina, osamljeni slučajevi ubistva i pogubljenja heretika dešavali su se u Rusiji i ranije, ali obično bi bili izazvani bunom, koju bi digli heretici, ili ubistvima i zločinstvima, koja bi počinili herezijasari i njihovi pristaše. Dakle njihovo pogubljenje nije imalo vjerski razlog, nego politički ili čisto pravnički. Isto se tako i pogubljenje tako zvanih strigoljnika u Pskovu oko 1427. godine opet dađe objasniti u glavnome

⁹⁶ Ib.